

БЪЛГАРСКОТО УПРАВЛЕНИЕ В БЕЛОМОРИЕТО (1941-1944/

Д-р Красимира Узунова

През февруари 1941 г. обстановката на Балканите се усложнява. Упоритата съпротива на Гърция и опасността от дебаркиране на английски войски, които да отворят нов европейски фронт, принуждава Германия да упражни натиск над България и на 1 март 1941 г. във Виена в една от залите на двореца „Белведере“, министър-председателят проф. Богдан Филев подписва споразумение за присъединяване на Царство България към Тристранния пакт Рим-Берлин-Токио. Срещу това страната ни получава обещание за излаз на Бяло море от устието на р. Струма до устието на р. Марица. Притеснението на Гърция, че българската територия може да бъде използвана като плацдарм за германско нахлуване, вече се превръща в реална опасност.

Присъединяване на България към Тристранния пакт. Министър-председателят Богдан Филев чете реч на церемонията, 1 март 1941 г.

С оглед на предстоящите събития в региона гръцкото командване изтегля от Западна Тракия близо 160 000 гръцки войници, разположени по границата с България, и оставя там само прикриващи части, като разчита главно на изградената укрепена линия „Метаксас“. Едновременно с оттеглянето на войските гръцкото правителство предприема масово интерниране по островите на населението с българско национално съзнание, симпатизиращо на България, което покачва напрежението в региона.¹

Динамичните събития по границата с Гърция поставят българското командване още през зимата на 1941 г. в състояние на пълна бойна готовност.² От 19 февруари 1941 г. граничната защита там е поета от 2-ра армия в състав 7-а и 10-а пехотна дивизия и 21 -ви усилен пехотен полк. В началото на април 1941 г. от територията на България германското командване предприема нападателни операции в две посоки – „Ауфмарш“ срещу Югославия и „Марита“ срещу Гърция. Със специални директива на 6 април Хитлер нарежда ликвидацията на Югославия, а в точка четвърта на заповедта той определя: „Македония трябва да се даде на България“.³ Два дена по-късно външният министър на Третия райх Рибентроп разпорежда на българския пълномощен министър: „...три български дивизии да окупираат сръбска Македония и да поемат администрацията“.⁴ Същият ден – 6 април, се провежда и операция „Марита“ (Unternehmen Marita) срещу Гърция. На 17 април българските части навлизат в Западните покрайнини, Източна Вардарска Македония и Беломорска Тракия.⁵ В първите две области българските войски са посрещнати тържествено като освободители. По-друга е обстановката в обезбългареното Беломорие, където след 1919 г. населението е съставено предимно от гръцки заселници, които не крият своята враждебност към българите.

След няколкодневни преговори на 24 април 1941 г. е подписан окончателният протокол за прокарване на новата гранична линия между балканските държави, известна в историята като Виенска. Официално германците се съгласяват с новата граница между България и Сърбия, а решаването на останалите искания е отложено за неопределено време.⁶

Времето, през което областта е част от България – 1941-1944 година, протича през два етапа. Първият се простира в границите от 20 април 1941 г. до 9 септември 1944 г., когато българските

Български военни части заемат село в Беломорието, април 1941 г.

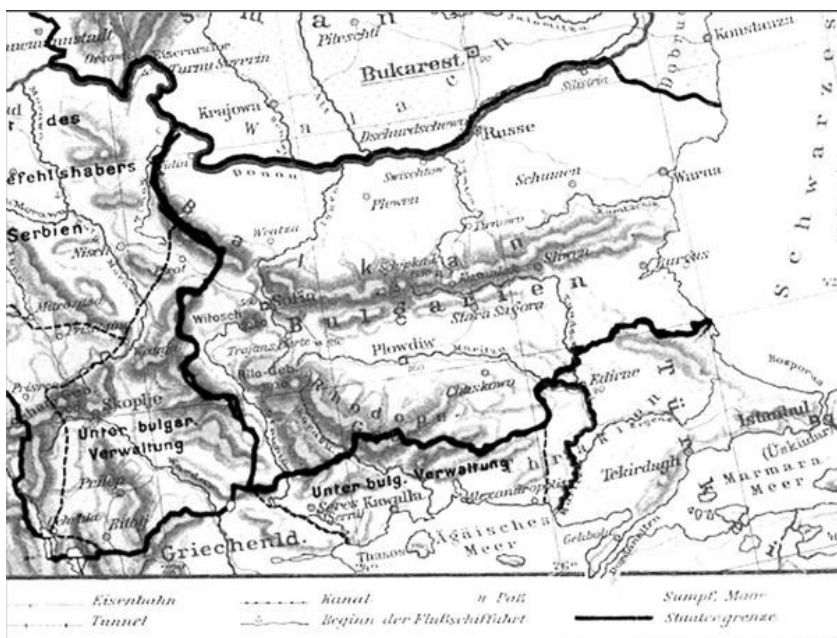
войски и българската администрация се настаняват в региона, а българското правителство се стреми да организира неговото политическо, стопанско и културно приобщаване. За да се вземат предвид различните страни на този процес, по решение на правителството е създадена комисия, която да представи мнения за стопанското и културно развитие на областта. В нейния състав наред с университетския професор Батаклиев, представители на Министерството на вътрешните работи и народното здраве, на Дирекцията за гражданска мобилизация, са включени и известни имена от Тракийския научен институт, каквито са Христо Караманджуков и Анастас Разбойников. В своето официално мнение комисията определя Беломорието като най-важната в икономическо отношение новоосвободена българска област, която се приема за безвъзвратно присъединена към България. В същото време тя отбелязва неотложната необходимост да се търсят възможности за увеличаване на българите в областта, докато станат повече от половината от населението ѝ. Със своите препоръки комисията се стреми да насочи правителствената политика към действия, укрепващи българското управление, към търсене на пътища за икономическо и културно развитие и преодоляване на изостаналостта и изравняване с другите части на България.⁷ В изпълнение на тези неотложни мерки още

на 26 април 1941 г. в Дедеагач, Гюмюрджина, Ксанти, Кавала, Драма, Сяр се откриват поделения на Министерството на финансите. Предвижда се в близко време откриване на клонове и на БЗК Банка в градовете на областта.

На 3 май 1941 г. правителството образува Беломорска област с център град Ксанти. В новата административна единица са включени Западна Тракия, Източна Егейска Македония и островите Тасос и Самотраки. Пет дена по-късно, на 8 май 1941 г., българска администрация се настанява в Беломорската зона.⁸ На тържествено заседание на XXV-то обикновено народно събрание от 14 май 1941 г. министър-председателят Богдан Филов обявява официално анексирането на Вардарска Македония, Западните покрайнини и Беломорска Тракия. България получава правото на собствена администрация в новопридобитите земи с подписването на стопанската спогодба между германския пратеник Карл Клодиус и българския външен министър Иван Попов на 24 май 1941 г. Но изрично споразумение с Германия страната ни няма, за да може да се упражнява, когато е необходимо, натиск върху считания за несигурен балкански съюзник. Затова в германските карти от онова време тези области са дадени отделно от България и върху тях стои надписът “unter Bulgarischer verwaltung“, т.е. под българско управление.⁹

С присъединените през 1941 г. 39 756,6 кв. км. територии общата площ на България достига 150 668 кв.км. Със заповеди № 2618,2619,2620 и 2621 от 26 юли 1941 г. на министъра на вътрешните работи и народното здраве Петър Габровски, публикувана в Държавен вестник, бр.166 от 31.07.1941 г., в новоприсъединените територии е въведено българско административно-териториално деление, което включва Беломорска Тракия в новосъздадената Беломорска област с център гр. Ксанти. Тя е разделена на 11 околии – Гюмюрджинска, Дедеагачка, Демирхисарска, Драмска, Зиялховска, Кавалска, Ксантиска, Тасоска (с център с. Лимен), Равищенска, Саръшабанска и Серска на обща площ 12 363 кв. км, о. Тасос и о. Самотраки. Областта се състои от 812 населени места, от които 13 са градове и 799 са села и махали.¹⁰

Защитата на Беломорска област е поверена на частите на Втората българска армия. В района на Дедеагач от 1941 до септември 1944 г. е съсредоточен Десети пехотен родопски полк, командван от полк. Кирил Христов, в който воюват мобилизираните мъже от

Карта на България с присъединените области

Хасковския регион.

Присъединената към България територия на Западна Тракия е земеделска област. След 1919 г., когато преминава под гръцко управление, тя изостава твърде много в своето развитие. През изминалите две десетилетия в нея няма каквито и да било видими прояви на стопанска инициатива, защото гръцката власт се чувства несигурно и нетрайно в района. Настаненото там население се занимава през годините със земеделие, но държавата не влага средства за развитието му. Въпреки природната даденост, обработваемата земя в Беломорието не се използва напълно рационално. Хълмистите места и блатистите пространства през годините не се обработват. За развитието на Беломорската област държавата отделя сериозни финансови средства, които се влагат за социални преобразование и инфраструктурни подобрения – облагородяване на земята, пресушаване на блатата, ремонтране на пътищата. В борбата с маларията и възможността да се освободят допълнителни

зеделски площи българското правителство изразходва през 1941-1944 г. 205 574 119 лв. за пресушаване на блатистите места и превръщането им в обработваеми площи. Средства се отделят и за залесяване на планинските територии, обрали с ниска растителност. Окаяното положение на транспортната мрежа в региона, влошени още повече от действията на гръцката

**Знамето на 10 родопски полк,
забито на беломорския бряг**

армия при нейното отстъпление, изисква неотложното им ремонтване. Повечето селища, дори и градовете в областта, нямат регулационни планове, нямат изградени водопроводни и канализационни мрежи, за което българското правителство изразходва 31 389 024 лв. Само за строителство през 1941-1944 г. са изразходвани 16 281 310 долара.¹¹ Безогледните реквизиции и изнасяне на храни от региона за Германия влошава още повече обстановката. Населението на Беломорието се оказва, че трябва да се изхранва с продукти, доставяни от България, за да не гладува.

Още в края на юли 1941 г. българското правителство пристъпва към формиране на държавното управление и гражданската администрация на Беломорската област, за да може да се изпълняват необходимите мерки за възстановяване на областта. Заради пъстрата демографска картина в селищата Министерският съвет решава да се извърши преброяване на населението в цялата страна след присъединяване на новоосвободените земи.¹² То е предшествано от предварително преброяване, извършено от българските административни власти със самото им настаняване в Беломорието. Организира се събиране на информация за броя на населението и произхода на колонизираните гърци в различните части на областта, както и за размера на свободните обработваеми земи. Пребро-

яването през юли 1941 г. показва 649 419 души общ брой на населението на областта, разпределено по учебни околии, както следва: Гюмюрджинска – 99 563; Дедеагачка – 25 629; Серска – 113 990; Драмска – 161 897; Кавалска – 175 549 (от което за Саръшабанска административна околия – 52 725 души); Ксантийска – 72 821.¹³ По народност (без Саръшабанска околия) населението на областта се разпределя на: българи християни – 43 751, българи мюсюлмани – 6138, с турцизирано съзнание (определящи се за турци) – 72 985, гърци – 461 831 и други 12 019, като от последните най-много са евреите, след тях арменците и т.н.¹⁴

За да се осигурят условия за регулиране на обществения и стопански живот в областта е създадена областна дирекция с деветнадесет служби, по подобие на останалите в страната.¹⁵ Цялото областно управление без военното ведомство се предоставя на областния директор и неговите правомощия се утвърждават с постановление на Министерския съвет № 5368, която въвежда наредба за правата на директорите на областите в освободените през 1941 г. земи.¹⁶

На 12 май 1941 г. за областен управител на Беломорието е назначен юристът Илия Кожухаров. Той има управленски опит през годините като кмет на Габрово, министър на правосъдието, министър на търговията и промишлеността. Задачата на българското управление е да осигури изселването на гръцките колонисти и връщане на прокуденото в началото на 20-те години местно българско население. Голяма част от гръцките заселници, които се чувстват застрашени, бързат да се изселят от областта, а през лятото и есента на 1941 г. все още няма заселване на българи в областта. Ил. Кожухаров заема длъжността едва пет месеца. На 20 октомври 1941 г. той подава оставката си заради организираните въоръжени действия на гръцките комунисти, насочени срещу българското управление, с цел да дестабилизируют областта, известни като Драмското въстание. Кожухаров е заменен на поста областен управител от о.з. генерала от авиацията Христо Герджиков, който потушава бунта и възстановява спокойствието и реда в региона. Неговото управление продължава до 20

Илия Кожухаров

януари 1942 г.

За да се обяснява и пропагандира политиката на българските власти и въвежданите от нея различни административни мерки за уреждане на Беломорието, се организира издаването на местен български вестник по името „Беломорска България”. С различни отпечатани материали изданието отразява живота в областта и извършващите се промени. В броя си от 2 декември 1941 г. вестникът емоционално и с приповдигнат тон определя мисията на българската власт в присъединената област: „Служителят в Беломорието трябва да бъде горд, че нему се падна честта да бъде един от творците на българското тук възраждане, а стопанските деятели – творци на блага, които са предпоставка за изграждане на мощна Велика България... Убеждението у всички българи е, че Беломорието е обетована земя. Като такава ние трябва да я облагородим, да изменим сегашното ѝ състояние и физиономия. Ако ние не успеем да сторим това, страната и светът ще ни смятат за лоши стопани и организатори.”

От 1942 г. длъжността на областен управител поема д-р Стефан Клечков заради солидното си образование и добър административен опит. Завършил финанси в Софийския университет, той учи право в Хайделберг и става доктор по право. Водач на студентските вълнения срещу Ньойския договор, областен управител на Старозагорска област от 1938 г., комисар на Южна Добруджа, командир на организацията „Бранник”.

**Д-р Стефан
Клечков**

Започналият през март миграционен процес сред гръцкото население, установено в Беломорието след 1920 г., притеснява марионетното правителство на Гърция. Още към средата на същия месец то се опитва да спре изселването на колонистите и да запази гръцкия характер на територията.¹⁷ В същото време българското правителство бърза да промени демографската картина на областта, обаче среща много трудности и на първо място стои недостатъчната свободна обработваема земя, с която да бъдат оземлени българските преселници. Назначената от отделението за оземляване към Министерството на земеделието комисия на 6 декември 1941 г., след като уточнява

по околии свободната селскостопанска земя и свободните къщи за настаняването на пристигащите от България преселници, констатира: „... че за едно цялостно и с добри резултати преселване в настоящия момент не може да се мисли. Малкото държавна земя не позволява да се предприеме едно по-чувствително заселване на Беломорието с българи, взети от старите предели”¹⁸. За предоставянето на добри условия на желаещите да се заселят в Беломорската област българи на 20 юни 1941 г. се приема Закон за вътрешно преселване и заселване в рамките на българската държава, обединила повечето от българските земи.¹⁹ Законът е последван от специална Наредба за земеделско-стопанското заселване в Беломорието на МВРНЗ от 24 октомври 1941 г.²⁰ Приетите нормативни актове уреждат процедурата по заселване и раздаване на свободните имоти в Беломорието, обвързана с оземляване и снабдяване с жилища и селскостопанаски инвентар на бивши бежанци и на други жители от страната. С Наредбата правителството се стреми да предложи нормални условия за българските заселници в Беломорието, което да осигури пълното приобщаване на областта към териториите на България. Това е посочено в параграф 3, абзац втори, според който на заселниците се дават следните облаги: „изплащането на земята, жилищата и наличния инвентар към тях е 65% от действителната им цена и трябва да се изплати за 15 години, разсрочка, безлихвено. Плащането започва от 1944 г.”²¹ Параграфът допуска някои възможности за облекчаване: “Ако заселникът е бежанец, който е имал и не е ликвидирал имотите си в Беломорието по спогодбата „Моллов-Кафандарис“, оземлява се с жилище, земя и наличен към тях инвентар безплатно, до определения среден тип. Ако имотите на такъв бежанец, които той е оставил преди в Беломорието, са били по-малко от тези, с които се оземлява, той доплаща разликата с 65 % от действителната им цена по реда, предвиден в тази точка”²².

До пролетта на 1942 г. в областта се установяват около 100 хиляди българи, назначени в административните и управленски служби, хора със свободни професии и изпратените по Наредбата за земеделскостопанско заселване в Беломорието от 1941 г. и около 3000 бежанци от западния край на Егейска Македония.²³ През лятото на 1941 г. възможностите за изселването и заселването в Беломорието се усложняват. Усилията на българското правителство да

промени демографската картина в полза на българския етнически елемент срещат сериозен отпор от страна на гръцкото правителство и гръцкото население. Много често в селата малоазийските преселници, въоръжени от гръцкото марионетно правителство, тормозят българското население с издевателства и побоища, не рядко стрелят по българските къщи и по всеки, който дръзне да изяви българското си самосъзнание, или да говори на български език.²⁴

Силният натиск върху заселените българи от гръцка страна има за цел да не позволи увеличаване на българските заселници и възстановяване на демографската картина от близкото минало. Сложната ситуация включва и опасността, ако към Беломорието се изтеглят българи от Солун и Югозападна Македония, да се стигне до обезбългаряване на тези райони.²⁵ Тези трудности съпътстват през цялото време българското управление в Беломорието и приключват през есента на 1944 г., когато започва вторият етап от българското управление на Беломорието. Той е кратък и обхваща времето от 9 септември 1944 г. до 26 октомври 1944 г., когато България се изтегля от областта.

Двата етапа се различават много както по своята продължителност, така и по характер, цели и задачи на българското присъствие в областта. Вторият период коренно се различава от първия. Той не само че е много по-кратък по продължителност, но е изпълнен с динамично протичащи обществено-политически събития, различни от предишния период. През него в Беломорието се установяват, а впоследствие замират, структурите на отечественофронтовската власт в България, възникнали на 9 септември 1944 година. През този период се изменят и задачите на българските войски за отбрана на областта от довчерашните съюзници – германците. В същото време в областта рефлектират политическите стремежи и интереси на Великите сили на Балканите, както и стремежите и интересите на другите балкански страни, преди всичко на Гърция. България е принудена да се изтегли от Беломорието, като условие за подписване на примирие с нея, въпреки че в съдбоносната есен на 1944 г. тя се надява да запази тази част от новоосвободените земи. Съветският съюз първоначално също смята, че е възможно да включи поне Западна Тракия в следвоенните граници на страната и по този начин да си осигури стратегически излаз на Егейско море, но сре-

ща категоричното несъгласие на Великобритания, която обвързва изтеглянето на българските войски в старите граници на България с предварителното условие за подписване на примирие.

В края на септември българските служби в Беломорската област започват предаването на административната власт на местните гръцки партизански управи. В началото на октомври за окончателното предаване на властта в района пристигат Сава Гановски и Добри Терпешев, упълномощени от правителството на ОФ да организират окончателното предаване на Беломорието на гърците. На 10 октомври българската армия набързо започва да се евакуира, изоставяйки имущество на стойност около 26 милиарда лева. С войската потеглят на север хиляди българи, превърнали се отново в бежанци. Изтеглянето приключва до 26 октомври, на която дата делегацията, водена от Сава Гановски и Добри Терпешев, подписва споразумение с гръцката партизанска организация ЕЛАС за предаване на цялото Беломорие съгласно споразумението за примирие.

Освен изоставеното и загубено военно и цивилно имущество на стойност 26 милиарда лева на ЕЛАС са предадени 15 души от българската гражданска администрация заедно с областния управител Стефан Клечков, които по-късно след жестоки инквизиции и унижения са убити от гръцките партизани.

Добри Терпешев в Беломорието

След края на Втората световна война Беломорската област окончателно остава в границите на гръцката държава. В съвременната политика и междудържавните отношения на Балканите вече 75 години областта не предизвиква спорове, което обаче в никакъв случай не е причина историческата наука да спре изследването на нейното минало, защото то трябва да бъде събрано, изучено и съхранено за поколенията.

Бележки:

- ¹ ЦВА, ф. 24, оп.3. а.е.154. л.26.
- ² ЦВА, ф. 24, оп. 3, а.е.149, л. 15.
- ³ Енчев, В. Югославия. Последната балканска империя С. 2005 с.242-243.
- ⁴ Филов, Б. Дневник, С. 1990, с.303
- ⁵ Филов, Б.Цит.съч с.312 ; Йончев Д. България и Беломорието (октомври 1940-9 септември 1944) Военнополитически аспекти С.1993-с.38.
- ⁶ Филов Б. Цит.съч с. 325
- ⁷ ЦДА, ф. 284, оп.3, а.е.62, л.1.
- ⁸ Филов Б. Цит.съч.с.324
- ⁹ Янев И.Д. Македония и Българо-Италианските отношения 1941-1943 сп.Македонски преглед , бр.3 2005 г. с.57
- ¹⁰ ЦДА, ф.117, оп. 7, а.е.170, л.410.
- ¹¹ ЦДА. ф.890. оп.1, а.е.22, л.154
- ¹² Зора. № 6617. 9 юли 1941.
- ¹³ ЦДА, ф.176, оп.8, а.е.1165, л.54
- ¹⁴ Пак там. ф. 117, оп.3, а.е.2441, л.3-20
- ¹⁵ ЦДА, ф. 662. оп.1, а.е.32. л. 13
- ¹⁶ Държавен вестник, №1,3 януари 1942.
- ¹⁷ ЦВА, ф.24. оп.3, а.е.154. л.26
- ¹⁸ ЦДА, ф.194, оп.1. а.е.2182, д.31.
- ¹⁹ Държавен вестник, № 133, 20 юни 1941
- ²⁰ Държавен вестник, № 237, 24 октомври 1941.
- ²¹ Държавен вестник, № 237, 24 октомври 1941
- ²² Държавен вестник, № 237, 24 октомври 1941.
- ²³ Стоянова, В. Беломорската област 1941-1944 г, 1994, с. 58 – 59;
- ²⁴ ЦДА, ф.284, оп.3, а.е.62, л.30-35
- ²⁵ ЦДА. ф.176, оп.8, а.е.988, л.7.